

HABERLER

ÖZBEKİSTAN-TÜRKİYE ULUSLARARASI ARKEOLOJİK ÇALIŞMALAR PROJESİ: ÖZBEKİSTAN'DA YERKURGAN MERKEZ TAPINAĞI 2013 YILI ARKEOLOJİK KAZI ÇALIŞMASI

İlk Özbekistan-Türkiye uluslararası arkeolojik çalışmalar projesi, 2003 ve 2005 yıllarında Özbekistan'ın güneyinde Kaşkaderya Bölgesi'nde yapılan yüzey araştırmalarıyla başlamıştır. Bu yüzey araştırmaları neticesinde 2005 yılında, Kaşkaderya Bölgesi Guzar Vahası'nda Antik Çağ ile Erken Orta Çağ boyunca yaşamış ve merkez olmuş ve daha önce hiç arkeolojik kazı yapılmamış Yalpak Tepe Şehir Harabesi'nde, ilk uluslararası arkeolojik kazı çalışmalarına başlanılmıştır. Kuşanlılar zamanında kurularak, milattan sonra 1. yüzyıldan 8. yüzyıla kadar yaşamış olan şehrin merkezindeki tepelik alanda yürütülen çalışmalar 2007, 2008 ve 2011 yıllarında da devam etmiştir. Kazı çalışmaları sonucunda, Sogdluların yaşadığı şehrin merkezinde, Eftalitler (Akhunlar) ve Türk Kağanlığı (Göktürkler) egemenlikleri zamanında kullanılmış olan İslamiyet öncesine ait saray kalıntısı (M.S. 5-6. yüzyıl) ortaya çıkarılmıştır. Muhtemelen şehir ve saray, 8. yüzyıl başlarında Arapların bölgeye gelmesine kadar yaşamıştır. Güney Sogdiana'da kısmen ortaya çıkartılmış olan bu saray kalıntısında ve şehirde, önümüzdeki yıllarda da çalışmalara devam edilmesi planlanmaktadır. Bu uluslararası projeyi, 2003 yılında Türk-Amerikan İlimi Araştırmalar Derneği (American Research Institute in Turkey 'ARIT'), 2007 yılında T.C. Başbakanlık Türk İş Birliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA), 2008 (BAP/Proje No: 2098) ve 2011 (BAP/Proje No: 16161) yıllarında ise İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenmiştir.

2013 yılında ise, İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi desteği ile (BAP/Proje No: 31623) Özbekistan'da Kaşkaderya Bölgesi Karşı Şehri'nin 10 km. kuzeybatısındaki Yerkurgan Şehir Harabesi'nde, uluslararası arkeolojik çalışmalar projesine başlanılmıştır. Yukarıda bahsettiğimiz Guzar Vahası'ndaki ilk uluslararası arkeolojik proje ile 2013 yılında Karşı Vahası Yerkurgan'daki uluslararası arkeolojik proje, Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler akademisi Arkeoloji Enstitüsü ile İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından yürütülmektedir.

Kaşkaderya Bölgesi'ndeki bu uluslararası arkeolojik projenin başkanlıklarını, İ.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Tarihi Anabilim Dalı Başkanı Doç. Dr. İbrahim Çeşmeli ile Özbekistan Bilimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsü'nden Dr. Abdisabur Raimkulov yürütmektedir. Özbekistan-Türkiye uluslararası arkeolojik projenin restorasyon-konservasyon sorumlusu ise, İ. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Tarihi Anabilim Dalı'ndan Arş. Gör. Hande Günözü'dür.

Yerkurgan Şehri, Amu Derya (Oxus-Ceyhun) ve Sir Derya (Jaxartes-Seyhun) nehirleri arasında, Maveraünnehir'de (Transoxiana) Kaşkaderya Nehri'nin suladığı Güney Sogdiana'da, Buhara-Nesef (Nahşeb) İpek Yolu üzerinde yer almaktaydı. Bu İpek Yolu sonra Tirmiz ve Belh'e (Baktria) uzanmaktaydı. Karşi Vahası'nda Nesef (Nahşeb-Şulluk Tepe) merkez olmadan önce, merkez Yerkurgan Şehri idi. Son derece büyük ve gelişmiş bir şehir olan Yerkurgan, önceleri 34 hektarlık alanı (iç sur) kaplarken, sonraları genişleyerek 150 hektarlık alanı (dış sur) kaplamıştır. Şehir, Demir Çağında M.Ö. I. binin ilk yarısında 9-8. yüzyılda oluşmaya başlamış ve M.S. 6. yüzyıla kadar yaşamaya devam etmiştir. Araplardan önce bölgede sırasıyla; Akhaimenidler (Persler/6-4. yüzyıl), Seleukoslar (M.Ö. 4-3. yüzyıl), Yunan-Baktria Devleti (M.Ö. 3-2. yüzyıl), Kang-çüler (M.Ö. 2-1. yüzyıl), Kuşanlılar (M.S. 1-3. yüzyıl), Sasaniler (M.S. 3-4. yüzyıl), Kidaritler (4-5. yüzyıl), Eftalitler (Akhunlar/M.S. 5-6. yüzyıl) ve Türk Kağanlığı (Göktürkler/6-8. yüzyıl) hakimiyet kurmuştur. Bölgede özellikle İran, Sogd, Türk, Helen, Hint ve Çin kültürlerinin önemli etkileri olmuştur. Bölgede İslamiyet'ten önce başta Zerdüştlük olmak üzere Budizm, Hinduizm, Helen, Maniheizm, Hıristiyanlık ve Şamanizm inançları görülmüştür.

Antik Çağ'da Xenippa olarak anılan Yerkurgan Şehri, Perslerden (Akhaimenidler) önce başlayarak M.S. 6. yüzyılda Göktürklerin egemenliğine kadar Karşi Vahası'nda varlığını sürdürmüş ve bölgenin merkezi olmuştur. Sonrasında Şulluk Tepe (Nesef-Nahşeb) bölgenin merkezi haline gelmiştir. Sogdluların yaşadığı, son derece gelişmiş ve sistemli şehir yapısına sahip olan Yerkurgan'ı, iç (M.Ö. 6. yüzyıl) ve dış (M.Ö. 3-2. yüzyıl) olmak üzere iki sur çevirmekteydi. Şehrin iç surunda, kuzeyde ve güneyde olmak üzere iki kapısı bulunmaktaydı. Şehrin kuzeyinde iç surun içinde, kale ve saray (M.S. 3-4. yüzyıl) yer almaktaydı ve bu alan şehrin idari ve askeri alanıydı. Şehrin içinde ve doğusunda seramikçiler yer alırken, şehrin dışında ve güneydoğusunda metalciler yer almaktaydı. Şehrin dışında ve kuzeybatısında dahma (sessizlik kulesi/M.Ö. 2. yüzyıl), şehrin güneyinde

ve içinde bir mezar yapısı (M.S. 3-4. yüzyıl) bulunuyordu. Şehrin merkezine doğru ise iki tapınaktan oluşan dinsel bir kompleks (M.S. 3-4.yüzyıl) yer alıyordu.

Dinsel komplekste yer alan iki tapınaktan, Zerdüştlükle bağlantılı ateş tapınağı fonksiyonu gören ve daha küçük olan doğu tapınağı (M.S. 3-4. Yüzyıl), şehirde 1970'li yıllarda Özbekistan Bilimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsü tarafından yapılan kazı çalışmaları sırasında büyük bir oranda ortaya çıkartılmıştır. Bu çalışmalarda, doğu tapınağı ile bağlantılı ve onun batısında, daha büyük olan merkez tapınağının dış duvarlarında bazı sondajlar yapılmıştır. Bu sondajlar sonucunda, merkez tapınağı doğu duvarının hemen dışında ve doğusundaki küçük doğu tapınağı ile arasında, kerpiçten bir altar tespit edilmiştir. Bu da bugün şehrin merkezinde tepelik görünümünde olan yapının, tapınak olduğunu işaret etmektedir.

Günümüzde tepelik görünümünde olan ve bugüne kadar bazı sondajların dışında sistemli arkeolojik kazı çalışması yapılmamış olan merkez tapınağında, 2013 yılının ekim ayında Özbekistan Bilimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsü ve İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü ortaklığında Özbekistan-Türkiye Uluslararası arkeolojik çalışmalar projesine başlanılmıştır. Alandaki arkeolojik çalışmalar, iki kazı başkanı ve dört işçiyle yürütülmüştür. Çalışmalar mimari yapısı bilinmeyen tapınağın, dış duvarlarında ve iç bölümünde gerçekleştirilmiştir. Tepenin topografik görünümünden, yapının dıştan dörtgen bir şemaya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Tepenin güney tarafının ortasındaki boşluk ise, yapının kapısına işaret etmektedir. Şehrin merkezine yakın konumda bulunan tepe, dört ana yöne göre konumlanmıştır.

2013 yılında, yapının dış duvarlarının iç köşelerinde yapılan arkeolojik sondaj çalışmaları neticesinde, yapının içten dış duvarlarının restitüsyon planı ortaya çıkarılabildiği görülmüştür. Ayrıca yapı duvarı dışında yapılan sondajların neticesinde duvar kalınlığı tespit edilebilmiştir. Böylece yapı duvarlarının dıştan da restitüsyon planı belli olmuştur. Yine 2013 yılında, yapının güney duvarında gerçekleştirilen çalışmalarda ise, kapının konumu ve kapı aralığının genişliği tespit edilmiştir. Ayrıca yapının içinde açılan 10 x 10 m.'lik doğu açması ile 5 x 5 m.'lik kuzey açması üst tabakalarında gerçekleştirilen arkeolojik kazı çalışmalarında, doğu ve kuzey dış duvarlarının bir bölümü tespit edilmiştir. Yapının duvarları kerpiç ve pahsa (balçık) bloklardan inşa edilmiştir. Kare şeklindeki kerpiçler, 42-43 x 42-43 x 9 cm., 45 x 45 x 9-10 cm., 45 x 45 x 14 cm ve 47 x 47 x 10 cm. ölçüsündedir. İncelemelerden anlaşıldığı üzere, yapının dış duvarlarının içten

önüne ek duvarlar örülmüştür. Bu da yapının sonradan yenilendiğini ve bazı değişikliklere uğradığını göstermektedir. Sonuç olarak, ek duvarlardan önce ilk yapının içten 31.50 x 31.50 m., dıştan ise 49.50 x 49.50 m. ölçüsünde, çok düzgün olmayan kare planlı bir şemaya sahip olduğu, kapısının da güney duvarının ortasında bulunduğu anlaşılmaktadır. Yapının duvarları yaklaşık 7 m. yüksekliğinde olup orijinal duvar kalınlığı 9 m. ölçüsündeydi. Sonradan örülmüş olduğu anlaşılan içteki ek duvarların kalınlığı ise yaklaşık 2.50 m. ölçüsündedir. Kapının genişliği ise 4 m. ölçüsündeydi. Bu çalışmalarda, çok sayıda ritüel ve günlük seramik, taştan alet ve boncuk tespit edilmiştir. Eserler, Karşı Tarih Müzesi'ne teslim edilmiştir. Dıştan kare planlı olan yapının, içteki mimari düzeni henüz tespit edilememiştir. Önümüzdeki yıllarda yapılacak çalışmalarla, yapının iç mimari şemasının ortaya çıkartılması düşünülmektedir.

Duvarlarının hemen dışında ve doğusunda bulunmuş olan ateş altarı ile doğusundaki daha küçük ateş tapınağından, merkez tepedeki yapı kalıntısının İslamiyet öncesinde bölgede güçlü bir yeri olan Zerdüştlük inancıyla bağlantılı bir ateş tapınağına işaret etmektedir. İkili tapınak örnekleri, Orta Asya'da uygulanmış olup Kuzey Sogdiana Bölgesi'ndeki Pencikent Ateş Tapınağı Kompleksi (Kuzey Tacikistan/ M.S. 5-6. yüzyıl) buna iyi bir örnektir. Muhtemelen Yerkurgan merkezi tepelikteki yapı, şehir merkezindeki ateş tapınağı kompleksindeki iki tapınaktan biri olup bunlardan ana tapınağı oluşturuyordu. Muhtemelen dinsel kompleksteki merkez tapınağı, doğu tapınağı gibi M.S. 3-4 yüzyıllarda Kuşanlılar veya Sasaniler zamanında kurulmuş, Kidaritler, Eftalitler (Akhunlar) ve Türk Hakanlığı (Göktürkler) zamanlarında da, M.S. 3-7. yüzyıllar arasında kullanılmıştır.

Önümüzdeki yıllarda, Özbekistan-Türkiye uluslararası arkeolojik çalışmalar projesine, Özbekistan'ın Kaşkaderya Bölgesi'nde ve Yerkurgan Şehir Harabesi'nde aynı ekiple devam edilmesi planlanmaktadır.

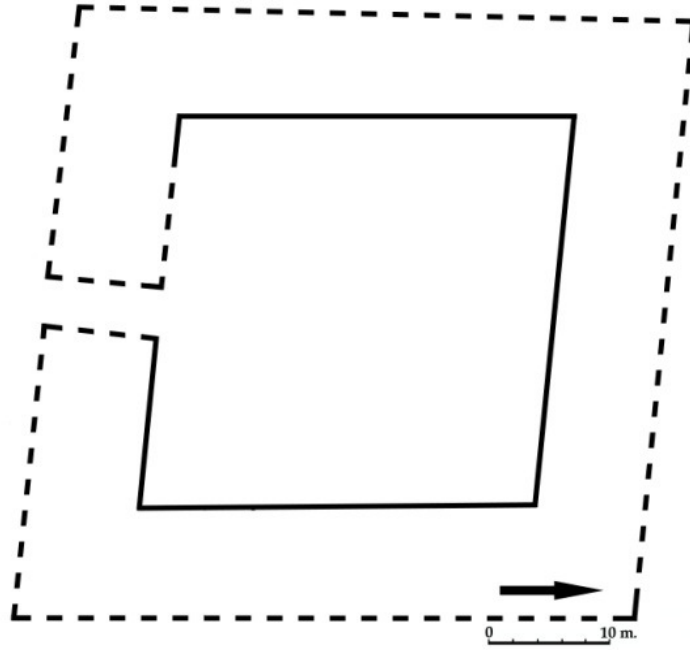
İbrahim ÇEŞMELİ*
Abdisabur RAİMKULOV**

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Sanatı Tarihi Anabilim Dalı, ibrahimces@gmail.com

** Dr., Özbekistan Bilimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsü, araimkulov@mail.ru

Yerkurgan Merkez Tapınağı güneyden görünüm (Foto. İ. Çeşmeli 2013)

Yerkurgan Merkez Tapınağı restitüsyon planı (Çizim A. Raimkulov 2013)

Yerkurgan Merkez Tapınağı kazı alanı güneydoğusu (Foto.İ. Çeşmeli 2013)

Yerkurgan Merkez Tapınağı kazı alanı kuzeydoğusu (Foto. İ. Çeşmeli 2013)

Yerkurgan Merkez Tapınağı doğu duvarı (Foto. İ. Çeşmeli 2013)

Yerkurgan Merkez Tapınağı doğu duvarı (Foto. İ. Çeşmeli 2013)

Yerkurgan Merkez Tapınağı kuzeybatı köşe duvarı (Foto. İ. Çeşmeli 2013)

Yerkurgan Merkez Tapınağı kazısı ritüel ve günlük objeler
(Foto. İ. Çeşmeli 2013)